

בקורת וביבליוגרפיה

צבי הר־זהב

משה ברייטברד, דקדוק לתלמידים

עם תרגילים והקראות, חלק א': נקוד ושמות

וחלק ב': פעלים וסינטקסיס, ריבה הרצ"ה

דקדוקה של הלשון העברית שבספר זה אינו מיוסד בשיטה החדשה המדעית אלא בשיטה הישנה האסכולסטית, אבל הספר אינו ככל ספרי הדקדוק שבאותה השיטה, לא כאותם שלגדולים ולא כאותם שלקטנים ולמתחילים. חדש הוא במינו. דקטנים ולמתחילים נחכר, אף על פי כן השפיע עליהם המחבר לב טובה ונתן להם כמעט את כל כללי הדקדוק האטימולוגיים וראשי ידועות סנפכסיות, שלצורך הם אף ציטטו כאלו. והמחבר אינו חושש שמא יהא צמוד זה של דקדוק למשאווי על התלמידים, כשם שמורים רבים חוששים לזה, ואינו מבקש לחכב עליהם תורה זו ולמשוך את לבם אליה דוקא על ידי מעוט הכללים ורובי הציוורים וכדומה... התלמידים מקבלי מרות ומושכי על הם בעיניו ועלולים להבליע הרבה, אם אך רצונו של המורה בכך... והרי התינוקות הציטטים של ישראל הם, ומוחם אינו רופם כשל תינוקות גויים, וראגתם היתרה החששנית של הסופרים והמחברים להם דאגת הכל היא — ויכולים הם לעכל הכל... ויפה עשה המחבר שנקט כזה את מדת ההחמרה וההקפדה והכניסה לתוך הספר. ומפני שמורה הוא המחבר ויודע הוא את נפשות תלמידיו, והספר הוא פרי נסיונותיו של כמה שנים, — השכיל לחלק את כל החומר הרב חלוקה ישרה ומתקבלת על הדעת ולנסח את הכללים לפי כח השגתם של הקטנים, ותרגילים אחרי הכללים נחן להם, שהם לפי רוחם ובעקר מתייחס ומתספרים הירועים להם (ספרי התורה והנביאים וספרי כרסתומיות), ולתרגילים הוסיף עוד הכתבות («הקראות» אצלו, במענות), שבהן באות תבות הנבדלות אחת מחברתה באותיותיהן והדומות בהברתן זו לזו ממש או דמו במקצת (כגון לא—לו, אפוא—איפה, אין—עין, אל—על, אם—עם וכיוצא

בהן), כדי להבחין בין תבות כאלו ולהתאמן בכתיבתן כהלכה. ובדרך כזו מתרכז הכלל דנקודת התוך, והכלל נעשה קבוע וברור, והתלמיד קונה לו תורה שלמה בדקדוק הלשון, עד כמה שהיא ראויה להנחן למתחיל שכמותו. הכללים המיוחדים וכל פרטי פרטיהם, שאינם לדומדים כאלו, אינם מצויים, כמובן, בספר, אבל הכללים העקריים נתונים פן פלם, וכל העובר על ספר זה מסגל לעצמו את דקדוק הלשון כמדה הגונה ומתפשר בכתיב ישר ומדויק, ואינו זקוק אלא להשתלם בספרי דקדוק השוטים ומשובחים.

המחבר לא נתפן, כפי שהוא מודיע בעצמו בהקדמתו, לחדש בספרו זה חרושים, שלא היו עדין בספרי הדקדוק הקודמים, אלא למלאות מה שחסר בהם, כלומר לתקן מה שפגום בהם: להקל את הסבר הכללים; להרבות בתרגילים; לערוך את הכללים והתרגילים מערכות מערכות וכלל כלל והא משמש מדרגה לכללים הבאים אחריו; לחלק את כל החמר בדרך אחרת נוחה יותר (בעקר, הכללים של סמיכות אחר נטיית השמות; כללי כל הגזרות תחלה רק בבנין פעל בלבד, ואחר כך באים כל שאר הבנינים בגזרת השלמים ולבסוף כל הגזרות בכל הבנינים, וכדומה); ולהרגיל את התלמידים באורתוגרפיה ישרה בשפע ההכתבות (שהוזכרו למעלה).

ויש להודות, שבכל אלו תקן המחבר כהרבה מה שהיה עדין פגום עד היום, ומפרו מקל, לאמתו של דבר, על לומדו.

אבל משכיל רחוק עדין הספר. החסרון הגדול העיקרי שבו הוא, מה שיסודו היא השיטה הישנה, ושעל פיה כללי הדקדוק הם "חוקים", שטעמיהם עלומים ממנו, ו"גזרות", שקשה לו לשכלל לתפסן, ומי שהוא זקוק לשיטה זו צריך לאנוס את עצמו לקבל הכל ולהבליע הכל — ולא לכל אדם יש לה ומכללות לזה... מה שאין כן בשיטה החדשה המדעית, בשיטה המוליקה את לומדיה בדרך ההתפתחות ההסתורית והשואתה של הלשון לשאר הלשונות האחרות, שככלי הלשון על פיה הם "חוקים" שכלליים, והכלל מסתבר ומתחור, וגזרות אין בה, ותלמוד הדקדוק נעשה קל וערב ומושך את הלב; ועוד חסרון גדול יש בו, מה שהוא ספר דקדוק, לא של הלשון שצריך להשתמש בה בימינו, אלא של לשון המקרא: המחבר דאג אך לספר המקרא בלבד, ודאגתו לתלמידים היתה בעקר שידעו רק ספר זה ורק לשונו שלו. בכלל הספר פלו בשני חלקיו ישנם אך תשעה מקומות, שבהם מצויה שימת לב כל שהיא ללשון המשנה ול"לשון המאוחרת" (כחלק א', ב-§ 31, בסוף; § 32, הערה; § 57, הערה; § 65, הערה ד'; § 66, סוף; § 69, ח"ב, § 17, הערה; § 26, הערה; § 27, הערה 3).

חוץ משני חסרונות אלו מצויים אף כִּלְיִים שֶׁלִּקְוִיִּים הֵם וְאִינֵם מדויקים: בהערות לכללי התנועות (ח"א, § 6) לא מובא כלל, שאף הקמץ שאחריו דגש כפלן (חזק), הכא בַּנְזֵר ("הכרה") שאינו מוטעם. הָבוּר אף הוא, כזה שלאחריו שוא נח, 0. ודוגמה מן "ח"ש", שהחולם שבו משתנה לקמץ קטן, מביא המחבר את תבת "תְּדָשִׁים", שהחית שבה מנוקדת כחטף קמץ ולא בקמץ קטן! וכך אף בחלק ב', § 7 נחונות לדוגמה תבות "אָזְנִי" ו"תְּלִי" כאחת לקמץ קטן! וב-§ 46 (ח"א), בהפוך הדברים: הקמץ של "תְּדָשִׁים" מוכא לדוגמה לחטף קמץ! ובפרק זה נאמר: "התנועות הן שמונה" — ובחלק ב', § 7, מלמדנו המחבר שהתנועות הן עשר. פִּנְתוּ היתה כֵּן לְצוּרַת התנועות, ששמונה הן — ומן הראוי היה לנסח את הכלל ברור ומפורש!

§ 11. לא התטעמה של המלה קרויה טעם או נגינה, אלא סימנה של החטמה.

§ 18. א. חוץ מסיומי הַה ות' יש עוד סיומים של מין נקבה.

§ 22. חוץ מן "מליות" יש אף "מליות" (1)

ב-§ 24 נאמר, שהשמות הבאים אך במספר יחיד כלכד הם, על פי רב, שמות החמר — ושיש שמות חמר בלשון לא הזכיר עדין המחבר. ב-§ 14 מחלק המחבר את חשמות רק לפרטיים ולכלליים, ואת שמות הקבוץ אינו מזכיר כלל, לא שם ולא כֵּן! ושמות החמר הרי אף הם באים במספר רבים, המראה לא את רבוי הכמות אלא רבוי המינים: תְּכָבִים, כִּסְפִים (2), עֲפָרוֹת (3), שְׁמָנִים, יֵינֹת (4), סִלְתֹת (5), קִפְחִים (6), זִקְבִים (7). ואף כמה משמות העצמים הרוחניים באים במספר רבים: מן "בינה", שהמחבר מביא לדוגמה, יש כינות (8), מן "תבונה" — תכונות (9) ומן "דעה" — דעות (10). וכך יש זקונים, פְּחֻרִים (11), פְּחֻרֹת (12), נעורים,

(1) זבים ד', הי וז'; ירושלמי, סנהד' ו', כ"ג, ד'.

(2) בראי ס"ב, כ"ה ול"ה; כתובות ו' ד'; ח' ג'; תמורה ו' ד'; ירו', יומא ראש

פ' ד' ובשאר מקומות.

(3) משי ח', כ"ו; איוב כ"ח, ו'; סדרה, במד' פ'.

(4) שקלים ד', ג' וח'; ביצה א', ט'; ע"ז ד', ב'; תמורה ו' ד'.

(5) שם ומכשירין ו', ב'; ירו', חלה רפ"ב ובשאר מקומות.

(6) מנחות ח' ז'; מכשירין ו', ב'; ירו', חלה שם ובשאר מקומות.

(7) סדרה, שמות ל"ה; שה"ש, עמודיו; ערובין נ"ג, ע"ב.

(8) ישע"י כ"ז, י"א.

(9) שם ס', י"ד; תהלי מ"ט, ד'; ע"ח ע"ב; משי י"א, י"ב; כ"ח, ט"ז; איוב ל"ב, י"א

(10) ש"א ב', ג'; איוב ל"ג, ד'.

(11) במד' י"א, כ"ח.

(12) קה' י"א, ט'; י"ב, א'.

נערוֹת¹, עלומים, אזנים, נגהוֹת², אַפְלוֹת³, חֲשָׁכִים⁴, וכיוצא בזה — והמחבר אינו מוכיר כל אלו כלל וכִלָּי!

§ 32, הערה. חוץ משמות העצמים הפרטיים הכאים ביחס, שבהם נופלת ההא, יש אף כמה שמות עצמים כלליים, שנשתמשו בהם כימי הכינים, ביחס בהשמטת ההא, ובלא שום תוספת של איוז אות, כגון מדינה — מדיני, או בהשמטת ובתוספת נון, כגון תורה — תורני. אבל מה לו למחבר וללשון המאוחרת, כשאין לו עסק אלא בלשון המקרא בלבד?

§ 34. סיום דין, לפי דעתו של המחבר, הוא לחזוק התאר — ואינו אלא אחד הסיימים של שמות התאר, שאינו בא כלל לחזק. והכפלת האותיות בשמות תאר (לאו דוקא בצבעים וגונים), לפי דעתו, מראה על הקטנה, מה שלאמתו של דבר אך ההכפלה בצבעים וגונים בלבד מראה על הקטנה, ובשמות אחרים מראה ההכפלה דוקא להגדלה!

חלק ב', § 13. דרך הצווי מוכאה דגמה דוקא מוזן עתיד: ישָׁבֵר, וצורת שָׁבֵר אינה שם כל עקר!

§ 20. כנטיה של פעל "למד" מסומן, שכינוני פעול מבנין פָּעַל אין — והוא מצוי⁵!

§ 29. הצווי מבנין פָּעַל מגזרת ע"ע לנוכחות פֶּן בספר הוא: סָכְנָה, ולא סָכְיָנָה. המחבר נגרר, בטעות, אחר פֶּן נובי⁶.

§ 33. לוח בינוני פעול מן "שוב" ו"נפל" אין שם — ומן "שוב" יש במקרא⁷, ומן "נפל" יש בלשון המשנה⁸.

§ 52. לפי דעתו של המחבר יש בבנין פָּעַל של שרשי ע"ע אך עתיד חלום בלבד, הבא כשתי צורות, בצורת אית"ן קמוצות (כגון אָסַב, אָסַב) ובצורת א' סגולה וית"ן חרוקות (כגון אָפַת, יָדַם), ולעתיד צרוי (יָגַן⁹), יָהַל¹⁰), ויָגַל¹¹).

(1) ירמוי ליב, ל.

(2) ישעוי ניש, ש.

(3) שם שם.

(4) שם נ, י.

(5) דהייא ה, ית.

(6) עין בתורת הלשון בהפתחותה של שנידר, ע' 357, בהערה.

(7) מיכה ב, ח'.

(8)

(9) ישעוי ליא, ה; וזרוי שי מיו; ייב, ח.

(10) ישעוי ייג, י; איוב ליא, כ"ו; מיא, י.

(11) בראי כ"ט, י.

הותכות ישנן שכל העתידים הפתוחים שלמעלה מכנין פעל הם ולא מכנין נפעל. האחת, מה שלכמה מהם יש צורות מכוונות מכנין פעל: דָּרַג (1), דָּרַג (2), דָּרַג (3) ודָּרַג (4) — ונפעל אין מפעל זה; חָסַם וְחָסַם (מפועל 5), וְחָסַם חָסַם, קָחַם וְקָחַם וכדומה — ומנפעל יש רק: תִּפְחָטוּם (6), שְׁצוּרָה זֶרֶה הִיא (7); קָרָה (8) — ונפעל אין; רָךְ (9), רָכַז (10) — ונפעל אין; רָעַ, וְרָעַ, וְרָעָה, קָרַע, רָעַז (11) — ומנפעל יש רק וְרָעַז (12); תָּסַם, תָּפַח, וְתָסַם, וְתָפַח וכדומה — ונפעל אין. והראיה השנית היא, מה שפא־הפעל אינה דגושה בכמה פעלים אלו (וַיִּצַר, אֶקְרַא, תִּשָּׁם), שטן הראוי היתה צריכה לִדְגֹשׁ בהם אילו היו מכנין נפעל. מפעל "קָרַע" בא אף בנין נפעל ופא־הפעל של העתיד של בנין זה דגושה בו: יִקְרָע (13). אף "שָׁמַם" בא בכנין נפעל: נִשְׁמָה, נִשְׁמָה וכדומה. אבל אילו היתה הצורה "תִּשָּׁם" מכנין זה, היתה צורתה תִּשָּׁם ולא תִּשָּׁם, ועתיד זה משום זה מכנין פעל הוא, ושתי צורותיו האחרות (אָשַׁם (14), יָשַׁם (15); יִשְׁמָה (16) מעידות אף הן על זה.

בספר מצויים כמה טונחים של דרוק שאינם מדויקים ביותר. האותיות הראשונות של שמות האותיות אלף, דלת, למד ומטך אינן צריכות להיות קבוצות (כבספר זה, ושטחברו נגדו בזה אחר רבים שקדמו לו) אלא פתוחות, ומשום זה הטעם בהן למעלה (מלעיל), מה שאין כן אילו היו קבוצות, שדינם של שמות כאלו לקבל את הטעם למטה (מלרע): לָחַם (17), עָרְפָּלִי, כָּבֵלִי.

- 1) ישעיהו י"ט, ו'.
- 2) שם ל"ח, י"ד; איוב כ"ח, ד'.
- 3) תהלים ע"ט, ח'.
- 4) ש"ב ג', א'.
- 5) ישעיהו מ"ד, מ"ז.
- 6) שם נ"ה, ח'.
- 7) ואפשר שתבה זו היא משרש "חָסַם", שמשמעה מוכיח על זה, וכשם שיש "ישם" (יחז' ו' ו'), הַצֵּ לְשֵׁרֶשׁ, שָׁמַם, וְשָׁמַמוּ הַשֵּׁם, וְשִׁמּוֹן, וְכַפְלִי "יוֹם" וְיָחַם" שהם אחים לזמם" וְחָסַם, ואפשר ש"תִּשָּׁם" לא מן "שָׁמַם" אלא מן "ישם".
- 8) ש"א ל', ג'; מל"ב ד', כ"ז.
- 9) מל"ב כ"ב, י"ט; דהויב ל"ד, כ"ז.
- 10) תהלים נ"ה, כ"ב.
- 11) ישעיהו ח', מ'.
- 12) משי י"א, מ"ז; י"ג, כ'.
- 13) ישעיהו ל', מ"ז.
- 14) שם מ"ב, י"ד.
- 15) מל"א מ', ח' ובשאר מקומות.
- 16) תהלים מ', מ"ז; איוב י"ז, ח'.
- 17) ש"ה, ח'.

שם — יִשְׁנֶם. יִשְׁנֶן¹) מוכיח, שלזכרים אומרים „ישנם“ ולא „ישם“, כדעתו של שני דר, שהמחבר נגד אחריו). באלו שבח"ב: איוז (1, 4, 63 — איוז), קצד (3, 64 — הקריאה המקובלת במספר רבים — קצרים" באה ללמד על הפרכת שבמספר יחיד שהוא קצד ולא קצר — ושם § 3 יש אחר כך אף קצד¹), דגושים (9 — ובמספר יחיד שם, כראוי: דגש!) תְּקַדֵּם (20, 62, 68 — תְּקַדֵּם, תְּלַוֶּקֶת (24, 35 — תְּלַקֶּת), מְגוּלוֹת (24 — מְגוּלוֹת), הַגְּבֵהָ (43), הָאָדִים (שם — הָאָדִים, הַתְּכַדֵּר (51 — הַתְּכַדֵּר), אִי־אֵלֹ (52 — אִי־אֵלֹ, או: אֵילֹ), שְׁרָשִׁיתָם (56 — שְׁרָשִׁיתָם), אוֹפֵן אוֹפֵן (57 — אֵפֵן, וב64, 69 — כראוי), בְּהַקְדָּם (57 — בְּהַקְדָּם), רְעִיזוֹת (59 — רְעִיזוֹת), לְגֵאוּלָּה (64 — לְגֵאוּלָּה), אֲרוּכִים (68, 70 — אֲרוּכִים), נְקוּדָה נְקוּדָתִים (68, 70 — נְקָדָה, נְקָדָתִים), אֲפָנִים (69 — אֲפָנִים), מְיוֹדָד (70 — מְיוֹדָד), והתכות שעל משקלי תְּמַפְעֵל ותְּמַפְעֵל הַבָּאוֹת בשני חלקי הספר — והן מְרַכּוֹת מאוד — דגושה בהן הסיס, שלא כדיון. ובתרגילים וההכתבות, בח"א: פְּתָחַם (עמ' 9 — פִּינַחַם), יָם הַמֶּלֶח (עמ' 11, 41 68 ובח"ב, 58 — יָם הַמֶּלֶח), תְּנוּת (12, 30), נָתַם (14), מוֹבְיָה (15 — מוֹבְיָה), תְּלָשׁ (20 — תְּלָשׁ), בְּנָאִי (22 — בְּנָאִי), נְרָאָה עַב קָל (שם — נְרָאָה, עֲמִינֶרֶב (שם) הַמְטַמְמִים (35), ויבדך (שם), בְּתַמּוֹת הַבַּיִת (37), קְנֹזָת (40, ובח"ב, 144 — עוֹנֹזָת), מִיד (44, ובח"ב, 168 — מִיד), מָה הַמְשַׁפֵּט (57 — מָה), פְּרָם (86 — פְּרָם), לֵאחֻזָּה (95), מוֹנַחִים (97 — מְנַחִים), ובח"ב: צְפָרוֹת (10 — צְפָרוֹת), שְׁעוֹרֶךְ (שם — ובכל ח"א, כראוי: שְׁעוֹר), יָם הַעֲצִים (14 — יָם), בִּים דַּמְעוֹתֵינוּ (16 — בִּים), מְאָדִים (19 — מְאָדִים), לְהַשִּׁיגוֹ (23 — לְהַשִּׁיגוֹ), וּבְאָבִיב (65 — וּבְאָבִיב), הַיַּעֲרָה (110 — הַיַּעֲרָה), לְגַבּוֹת (126), וַיְהִימָם (145 — וַיְהִימָם), מַחְבָּאָם (שם — מַחְבָּאָם), בְּהַקְדָּם, בְּהַשְׁפָּם (151 — בְּהַקְדָּם, בְּהַשְׁפָּם), וכמה חכות על משקלי תְּמַפְעֵל ותְּמַפְעֵל דגושות בהן המיטין.

לא פרטתי את כל הטעויות שבמספר. ישנן עוד רבות שאינן מובאות קֵן. בכל ספר שהוא פוגמות הרבה הטעויות שמצויות בו, ומכל שכן במספר דקדוק, שמחובתו של המחבר לראות שיהא מדויק ומדויק מאוד ושלא תהא בו שום טעות איזו שהיא!

§ 6 ש"ב א נתנו הערות, וההערות הרי נתחברו, לפי האמור בהקדמה, רק בשביל אלו שאין לפקפק שראויים הם להנתן להם — ולמה בא אחר כך תרגיל, ושאותו חייבים כל התלמידים כלם לקרותו כהלכה ולהכריז בין קמץ החגוי a לבין קמץ החגוי o?

(1) ירו, שקלים ג, מ"ז, ב' ובבלי, פס' מ"ג, ע"ב וצ"א, ע"ב, ואפשר שבעוד מקומות אחרים ובפרושו של רש"י לערוכין כ"ה, ע"א ונ"ב, ע"ב.

(2) ד"ג ב' כ"פ ולי; ד"י מ"ז; ה' ו' ו"י.

(3) מן „אָפְנִי“ (מש' כ"ה, י"א) אנו למדים על זה = אָפְנִי תְּפָנִי — מן אָפְנִים וְתְּפָנִים.

